

gálja, talán a rendi-nemesi társadalomról sem alkot olyan elmarasztaló képet. Osztályönzésük, bizonyos fokú európai elmaradottságuk vitathatatlan. (Utóbbihoz persze a cenzúra, a külföldi tanulmányok korlátozása is hozzájárult.) Méltánytalan például azért marasztalni el a társadalmat, mert a „kereskedelmi aktívummal beáramló pénzmennyiség nem találta meg útját az ipari vagy mezőgazdasági befektetésekbe”. Valójában az adók, vámok, sómonopólium, állami birtokok, a földesurak külföldi költekezése folytán a pénzügyi mérleg éppen negatív lett, más szóval éppen az idegen abszolutizmus volt a hazai tőkefelhalmozás egyik akadályja. A „konzervatív” városok vonakodtak ugyan manufaktúrát alapítani, de főként azért, mert működésük ráfizetéses lett volna. Szívesebben kereskedtek, ám az ausztriai és török kereskedők komoly vámkedvezményeiben a magyarok nem részesülhettek! Az udvar politikája itt is az elmaradottságot konzerválta, s nem a kapitalizmust egyengette.

Az a megállapítás csakugyan helytálló, hogy (a nyomatékosabbban érzékelhető körülmények szorításában) a nemesség állagmegőrzésre rendezkedett be. Nem játszott ebben szerepet, hogy lehetőségei egyre csak szűkültek? Mindenesetre magyarázatra várna az a jelenség is, hogy a nemesség a 18. században már-már saját érdekeinek felismerésére is képtelennek látszik. Hova lett a 17. század európai tájékozottsága? Miből lesz a magyar reformkor? Vajon mi történt a 18. században a nemesi vármegyékben? Miről tanácskoztak, döntöttek? — E kérdések megválaszolása elmaradt. Elsősorban azért, mert a művelődéstörténet helyét a külpolitikai és hadtörténeti események túlzott mértékben foglalják el. Hiányzik a kései barokk világkép bemutatása éppúgy, mint a felvilágosodás térhódításának megrajzolása. (A szabadkőművesség említésre sem kerül!) Úgy érezzük, a szerző a társadalomhoz nem lépett eléggé közel, mércéje túlságosan is absztrakt, s a társadalom vitathatatlan fejlődésében a bécsi udvarnak ott is érdemeket tulajdonít, ahol éppen a negatívumokat kellene kiemelni. Gazdag eseménytörténeti összefoglalásai emelik a munkát hasznos kézikönyvvé. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS

Helyét kereső Magyarország

VARGA JÁNOS MUNKÁIRÓL

Az olvasót bizonyára meghökkenti, hogy ugyanannak a szerzőnek három írása egy recenzió keretében kerül ismertetésre. Ezt a sajtóságos eljárást egyrészt az indokolja, hogy mindhárom alkotás az 1840 és 1843 között eltelt évek politikai történéseivel foglalkozik, másrészt az, hogy vagy teljesen, vagy túlnyomórészt azonos forrásokra épült. El kellett tekinteni a művek megjelenési idejük szerinti sorrendjétől is, mivel — legalábbis az ismertetés készítőjének megítélése szerint — célszerű előbb azoknak a politikai eszméknek és koncepcióknak a bemutatása, amelyekre épültek a másik két műben szóba hozandó területeken vívott politikai csaták.

Varga János az 1839—1840. és az 1843—44. évi országgyűlés között eltelt időben kíséri figyelemmel a helyét kereső Magyarországon az eme törekvéssel összefüggő elgondolásokat. Maga elé tűzött feladatának a megoldásához a szakirodalmon kívül hazai és bécsi központi kormányzervek, megyei hatóságok, családi levéltárak anyagát, továbbá kéziratban maradt egykorú politikai írásokat hasznosított.

A szerzőnek az 1840-es évek elején kialakított politikai eszméről és koncepciókról írt, 1982-ben megjelent kötete¹ *Helyét kereső Magyarország*) az ebben az időmetszetben észlelhető nemzetközi viszonyokkal összefüggésben mutatja be a legfelső birodalmi kormány új irányvonalát. Ebbe a keretbe illeszkedtek bele a magyarországi arisztokráciának a legfelső vezetés, illetve a dinasztia iránti hűsége megszilárdítását célzó — a kötetben részletesen felsorolt — kormányzati intézkedései. A kötet tényekkel igazolja, hogy a birodalom legfelső vezetése nem bízott a magyar liberális ellenzékben. Nem hitte el, hogy az ellenzék túlnyomó többsége ezentúl is a birodalmon belül képzeli el a polgári viszonyok felé haladást.

A liberális ellenzék 1840 óta látta elérkezettnek az időt a reformok kezdeményezésére, és a történelemben egyedülálló kísérletbe fogott. Maga kívánta véghezvinni a reformokat, hogy elkerülje osztályának a megsemmisülését. Ebbe az irányba mutatott a jogfosztottak iránt érzett emberisége is. Az 1830-as években kialakuló, az 1840-es években megerősödő magyar liberalizmus a felvilágosodásból merítette eszmekezletét, amelyben haladás és nemzet egymást kölcsönösen feltételező fogalmakként jelentek meg. A történeti előzmények következtében az emberi szabadságjogok és a nemzet eszméje *egyidejűleg* vert gyökeret a liberális nemességben, *nem pedig* — a nyugati országokban észlelhető — *fáziskülönbséggel*.

A magyar nemzeteszmé a feudális rendi egyenlőtlenséget egyenlő jogú szabad polgárok közösségével, mindenkit átfogó nemzettel kívánta felcserélni, ami haladó tartalmú ideológia, ugyanakkor a nemesség politikai vezető szerepének védelmét szolgáló ösztönös önvédelmi reflex volt, és az osztályharc csökkentését is kívánta szolgálni. 1848 a bizonyosság rá, hogy az érdekegyesítés programja nem volt illúzió — emeli ki a szerző.

A liberálisok olyan jogfosztott tömegnek akartak polgári szabadságot juttatni, amelynek több mint a fele más etnikumú volt. A jogegyenlőségben részesítés — a fejlődés logikájából következően — meggyorsíthatta a nem magyar etnikumúak nemzetté válását. A liberális nacionalizmus ragaszkodott a területi integritáshoz, és a magyaron kívül nem ismert el más etnikumot nemzetnek. Ez tette ellentmondásossá a liberális nemzeteszmét. A kötet részletesen tárgyalja, milyen körülmények között lehetett számítani a nem magyar etnikumúak önkéntes asszimilációjára, és mely esetekben nem volt ez lehetséges. A nemesi liberálisok nacionalizmusa a „politikai nemzet” torz, a polgári nemzet lényegétől és tartalmától messze álló fogalmát alakította ki és állította az etnikum azonosságát feltételező, azt a nyelvazonosságban kifejező nemzetfogalom helyébe — szögezi le Varga János. Már Deák Ferenc észrevette, mennyivel nehezebb a helyzet Magyarországon, mint Franciaországban, Angliában, ahol a központi hatalom segítette az egységes nemzet létrejöttét, aminek köszönhetően a központi hatalom birtokában levő néptörzs megelőzte a nemzetté válásban az országban élő többi néptörzset. Magyarországon ellenben — hangsúlyozza immár a szerző — a birodalmi kormány beolvastó tendenciájú volt. Magyar centralizmus hiányában pedig elmaradt a más etnikumú népek magyarosodása.

Deák és számos liberális reformer észrevette nemzeteszmejük ellentmondásosságát. Veszélyeztetettségük érzésének egyik forrása éppen a magyarországi fejlődés megkésettsége volt. A magyar és a nem magyar etnikumúak nemzetné válási folyamata ugyanis csaknem egyszerre kezdődött el. Emiatt érezték — nem is nagyon messzi távlatban — fenyegetettnek a magyar nemesség politikai vezetőszerpét. A magyar liberálisokat ez az érzés serkentette arra, hogy megelőzzék a más etnikumúak kollektív jogokkal bíró külön nemzetné válását. Emiatt a reformokat csak akkor kívánták életbeléptetni az államgépzetben, amikor ez már nem árthat a magyar nemzetiségnek.

Amennyire jogos volt a magyar nyelv diplomatikai nyelvvé emelésének követelése, a liberális nemesi reformereknek az egész közélet magyarosítására irányuló törekvése túlságosan szűk térre szorította a nem magyar nyelvek használatát. Az erőszakos asszimiláció pedig, bármilyen szinten folyt is, semmivel sem menthető.

Mínthogy a sérelmeket leginkább a magyar vagy a magyarosodó „urak” okozták, az úr—jobbágy viszonyban testet öltő elnyomás érzése a nem magyar népek tudatában már-már a nemzeti elnyomás színében jelent meg, és élesztette a nemzeti összetartozás érzését.

A szabadságjogok megadása azonban késett, az asszimiláció viszont elkezdődött. Emiatt a nem magyar etnikumúak öntudatosodó rétegei szembe fordultak a liberális reformmozgalom egészével, hiszen a liberálisok emberi jogokat sértettek meg. Magyarok és nem magyarok türelmetlensége egymást táplálta. Így azután — az elsőként támadó és így nagyobb történelmi felelősséggel terhelt — türelmetlen magyar nacionalizmusnak is szerepe volt abban, hogy a nem magyar népek egyes rétegei Bécsnél keressenek védelmet.

Deák és elvbarátai fő veszélynek tekintették a pánszlávizmust, illetve a mögötte sejtett cári Oroszország hódító szándékait. A pánszláv veszély ideológiáját Deák Ferenc dolgozta ki, aki nem ismerhette a münchengrázi egyezményt, és a többi liberállal együtt hibásan értelmezte a szerb trónváltás tényét is. Ugyanakkor erősítették a liberális reformerek félelmét a jelzett módon értett pánszlávizmustól a tiszántúli nemzetiségi parasztnak a cárizmushoz kapcsolódó illúziói, nemkülönbén egyes német szerzők szlávbarát írásai is.

Varga János arra is rávilágít, hogy a magyar liberális nemesség a „szláv tengerben” magárahagyatottságának érzéséből folyóan — elsősorban Deák ösztönzésére — továbbra is a Habsburg-dinasztia uralma alatt kereste politikai jövőjét az 1790: X. t. c. alapján, perszonális unióval felérő módon. Magyarország és az örökös tartományok kapcsolatairól háromféle elképzelés élt az ellenzék soraiban. Emiatt csak 1843-ra sorakoztak fel egységesen Deák elgondolása mellé, amely 1842-ben nyerte el végleges formáját, és amelyet Kossuth Lajos népszerüsített a Pesti Hírlapban — állapítja meg a szerző —, aki feltárja azokat az okokat is, amelyek jobban vonzották a liberálisokat, mint Wesselényi „Szózat”-a, vagy Szemerének Wesselényiéhez közel álló kettős államszövetség terve.

Míndezek ismeretében a szerző arra a következtetésre jut, hogy a liberálisok kevesebbet akartak a teljes függetlenségnél. Elgondolásuk előfutára volt a dualizmusnak, ámde minőségileg különbözött attól, mert társadalmi háttere egyértelműen haladó volt, és elvben sem volt hajlandó kompromisszumra az abszolútizmussal. Ugyanakkor, az államszövetség-koncepcióban éppúgy, mint Wesselényi „Szózat”-ában fellelhető a „német elemre támasz-

kodás" eszméje, ami később Magyarországra a gyakorlatban végzetessé vált. A magyarországi liberalizmusban ez az elem nem kötődött össze hátráltató társadalmi-politikai célokkal, mert az ellenzék a liberálisként újjászülető Németországgal kívánt együtt haladni.

Nem kevésbé tanulságosak a kötetnek Széchenyi István harmadikutas, politikai centripárt létrehozására irányuló és az 1840-es években kifejtett nézeteiről, tetteiről számot adó részek is. Széchenyi elképzelésében — fejteti a szerző — végeredményében az agrárkapitalista fejlődés igényét a monarcho-arisztokratikus állameszmével egyesítő nézet fogalmazódott meg. Széchenyi azonban osztályérdekeit mindig úgy kívánta érvényre juttatni, hogy azok egybeessenek az ország társadalmi többségének érdekeivel. Ez az a lényeges különbség, ami elválasztotta Széchenyit az ó- és az újkonzervatívok felfogásától. Magyarország és a birodalom kapcsolatát illetően elismerte a kormány illetőségét Magyarország minden ügyében, és alkalmazkodni kívánt az osztrák császárság érdekeihez. A kötet arról is számot ad, Széchenyi sikertelenül kísérletezett azzal, hogy megnyerje nézeteinek Batthyány Lajost és Deák Ferencet. Hozzájuk való viszonyát vétképp elrontotta 1843-ban az Akadémián tartott beszéde.

Széchenyi koncepciójának tragikus és történelmileg menthetetlen tévedése volt az, hogy haladó reformok megvalósítására óhajtott megnyerni a konzervatív abszolutisztikus kormányt. Metternichnek, Széchenyi politikai hasznavehetőségéről kialakított nézetei arról vallanak, hogy Széchenyi elgondolásai nem estek egybe a kormányéival. (Metternichnek és Kübecknek sok volt Széchenyi reformkoncepciója.)

Széchenyinek és egyes megyékben fellelhető híveinek nacionalizmusa amiatt nem volt annyira radikális, mint a liberálisoké, mert alapvető céljának a polgári Magyarország megalapozását és nem felépítését tekintette. Mérsékelt nacionalizmusából következően kizárólag az önkéntes magyarosodás híve volt. Akadémiai beszéde humanista tartalma miatt időtálló, mert elítélte az erőszakos magyarosítást, és az ilyen tendenciájú liberális programot. Egy év múltával felismerte, hogy beszédében csak az igazság egy részét mondta el, mert hallgatott a liberális nacionalizmus haladó tartalmáról, s ezzel kárt tett a haladásnak.

Az újkonzervatívok nézeteiről szóló részek bővítik eddigi tudásunkat. A kötet nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az újkonzervatívok elvben ugyan magukéva tették az 1790: X. tc.-ban foglaltakat, ámde a gyakorlatban a Pragmatica Sanctiónak biztosítottak elsőbbséget. Ebből az alapállásból következett ama nézetük, hogy az uralkodó kormányoz, dönt a központi kormány útján úgy, hogy az egész, a birodalom általános érdekeinek alárendeli a részek érdekeit. Az újkonzervatívok a feudális osztályérdekek képviselőit az egész magyarság és intézményei érdekeit pártolónak tüntették fel. Nem akartak jogokat adni a tömegeknek, így a nemzetiségeknek sem. Viszonylagos türelmességük a nemzetiségek iránt a feudális osztályuralom fenntartásának, de legalább meghosszabbításának igényéből fakadt — olvasható a kötetben. Külön figyelmet érdemel a nádor szintén konzervatív reformtervezetének ismertetése.

Egyes megyék konzervatív köznemesei azonban miközben ragaszkodtak a feudalizmushoz, hívei voltak az erőszakos asszimilációnak. Ez a magyar nacionalizmus retrográd változata volt, mivel nélkülözötte a haladó társadalmi indítékot.

Nagy érdeme a szerzőnek, hogy feltárja Deáknak és más vezető liberá-

lisoknak szerepét a reformkoncepció kidolgozásában, és a liberális többség véleményeként elfogadtatásában. Ennek során valós képet fest Kossuth szerepéről és érdemeiről.

Másik tanulmányában² (*Megye és haladás a reformkor derekán*) pontosan meghatározza a megyék öngazgatási és azon túlmutató jogkörét. Hitelesen mutatja be a megyei nemesség társadalmát, egyes rétegeinek társadalmi gondjait. Ezeknek az objektív körülményeknek a keretébe ágyazza be a megyékben a haladó és a konzervatív erők politikája érvényesítésének — megyéenként gyakorta eltérő — lehetőségeit. Pontosán meghatározza, mely ügyek tartoznak felségjog alá, melyek érintik a magyar—osztrák viszonyt, és így mutatja be a megyegyűléseken tárgyalt társadalmi és politikai reformtörekvések sorsát, majd a haladás és a maradás szempontjából teszi mérlegre a megyei határozatokat.

A megyei követutasítások és a velük kapcsolatos viták ismertetéséből fény derül arra, melyik megyében miképp állt a haladó és a konzervatív erők befolyása és ennek alapján a reformok terén történő előrelépés lehetősége. A követutasításokat készítő választmányok javaslataiból is kiviláglik, meddig jutottak el a megyék önként a társadalmi—gazdasági reformok terén. Az utasítások többsége ugyanis magáévá tette a választmányok ajánlásait. Mindössze néhány megye igazította haladóbbra a választmány egy-két ajánlását. A megyék kisebb hányada formálta konzervatívabbra a választmány tervezetét.

Az 1840-es évek első felében a liberálisok reformkezdeményezései tettek sajátossá a megyék életét, amely liberálisok és konzervatívok egyre növekvő intenzitású küzdelmének színterévé lett. 1840 és 1843 között a megyékben, még az utasítások formába öntését megelőzően felvetett, részben elfogadott nagyszámú indítvány a megyék politikai életének élénküléséről és a liberalizmus térnyeréséről vall. A javaslattevőket jórészt a Pesti Hírlap, a legliberálisabb reformerek szócsöve készítette fellépésre. Varga János a javaslatok egészének, létrejöttük körülményeinek és sorsuknak jellemzőit elemezve jut arra az eredményre, hogy a haladó tartalmú javaslatokat kivétel nélkül a liberális ellenzék terjesztette elő, és ezek egyaránt foglalkoztak társadalmi és nemzeti kérdésekkel. Az ellenzék még olyan megyékben is hallatta szavát, amelyekben korábban a konzervatívok egyeduralkodó érvényesült. A polgári átalakulás csaknem minden gondja felmerült egy vagy több megyei gyűlésen, és majdnem mindnek visszhangja támadt más megyékben is. A liberálisok azonban nem hangolták össze reformjavaslataik sorrendjét, sőt, egy-egy javaslat haladó tartalmának mértéke tekintetében sem volt egyöntetűség, állapítja meg Varga János is, aki leszögezi, hogy a megyei élet elfajulásának ideje sajátos módon egybeesett a megyerendszer jelentőségének emelkedésével. A társadalmi és nemzeti reformok híveinek egyre szélesedő tábora a megyékben lelt olyan fórumra, amelyen nemcsak eszméit terjeszthette, hanem megkísérelte terveinek elfogadtatását is.

Deák, Kossuth, Klauzál Gábor, Nyáry, Bezerédy, Szentkirályi, Pulszky és csaknem minden tekintélyesebb nemesi reformer a megyét nem csupán a nemesi öngazgatás fórumának és végrehajtó szervének tekintette, hanem tényleges „törvényhatóságnak” is, amely az alkotmánynak az országgyűlésnél is hatékonyabb és állandó biztosító, és emiatt erősíteni kell, minthogy az országgyűlésen a főnemeselek túlnyomórészt konzervatív álláspontja visszahúzó erőként működik.

A megye statutumalkotó, az országgyűlésekre követeket küldő és onnan visszahívó joga Európában egyedülálló. A megyerendszernek ez a sajátosan magyar felfogása a nemesi liberalizmus terméke, és különbözik minden egykorú államelmélettől. A reform hívei azonban nem akarták a megyerendszert adott állapotában konzerválni, hanem azért szálltak síkra, hogy a megye politikai fórumfunkciója minél szélesebb területen érvényesülhessen. Kossuth megítélése szerint a megye arra is hivatott, hogy ne csupán elvben, hanem a gyakorlatban is utat mutasson az országgyűlésnek, hiszen a megye mindent megtehet, amit a törvény nem tilt. A megyei jogkör ilyen értelmezése az országgyűlés helyzetét és a központi kormány-szervek hatáskörét is érintette.

Ugyanakkor az újkonzervatívok gátat kívántak emelni a megyei hatáskör kiszélesítésére irányuló ellenzéki törekvések útján. Dessewffy Aurél és elvbarátai sajtóban, megyegyűléseken a központi kormány hatalmának megszilárdításáért és a megyék hatáskörének szűkítéséért szálltak síkra. Céljuk az volt, hogy törvényhozási úton központosítsák a hatalmat a birodalmi kormánynál, amely ezen a réven a nemzettől kapna felhatalmazást, amelynek nem tartozik felelősséggel és így a törvényesség leple alatt építheti ki haladásellenes abszolutisztikus hatalmát, a mögötte álló társadalmi, vagy az őt befolyásoló birodalmi erők érdekében — állapítja meg a szerző.

Deák, Kossuth, Klauzál Gábor, Nyáry, Szentkirályi, Bezerédy, Pulszky kidolgozták az alkotmányreform alapelveit, de 1842 első felében — taktikai okokból — mérsékletet tanúsítottak a megyék statutumalkotó tevékenysége terén. Ellenben határozottan elvetették a kormány abszolutista, birodalmi centralizáló törekvéseit. Tiltakozásukat Pulszky Ferenc cikksorozata fejezte ki a Pesti Hírlapban. A liberálisok véleménye szerint a centralizálás elősegítheti a haladást, de semmiképpen sem a központi kormány abszolutista politikájának jegyében. Ehelyett — közvetve ugyan — a lakosság „összeségének” akaratát kifejező felelős kormányt igényeltek, amelyet a végrehajtás és a politika terén kezdeményező jogú megyék vennének körül. A liberális nemesség többsége elfogadta Kossuthnak és társainak eme nézeteit, csupán Lónyay Gábor, Pázmándi Dénes és elvbarátaik elleneztek. Kossuthék fokozatosan akarták bevezetni a megyék országgyűlési képviselőit, mégpedig úgy, hogy eme heterogén tömeg rétegenként is különböző időpontban jusson a fenti jogokhoz. Mindezek részletekbe menő, pontos ismertetése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy a reformerek az indokoltnál többre becsülték a megye nemzetfenntartó szerepét, és illúziókat tápláltak a köznemesség zömének haladópartisága iránt. Ez azonban a megyei hatáskör kiszélesítésére irányuló, ugyanakkor a népnek nem felelős kormányrendszer elleni küzdelemmel magyarázható. Az ellenzék mit sem tudott a birodalmi kormány Metternich és Kübeck nevével fémjelezhető abszolutista centralizáló terveiről, de ösztönös gyanakvás fogta el. A gyanú az 1843—1844. évi országgyűlés után az adminisztrátori rendszer kiépítéséből folyóan bizonyossággá lett.

Az 1843—1844. évi országgyűlésen alkotott törvények félmegoldást hoztak, minthogy a konzervatívok a legtöbb reformjavaslatot megbuktatták. A Kossuth, Deák vezette csoport ebből arra a következtetésre jutott, hogy az egész nemzet, nem csupán a nemesség akaratát képviselő törvényhozásra van szükség, mert a konzervatívokat csak így lehet a nemzet akaratára elött meghátrálásra kényszeríteni, és ehhez a megye nem elég. Társadalmi mozgalom és haladó országos párt szervezése is kell a reformok előbbre vitelére.

hez. A szerző a lényegét megragadva ismerteti a centralistáknak a központi kormányhoz való viszonyról és a megyéről vallott nézeteit, amelyek eltértek a Deák, Kossuth vezette liberálisokéitól. Eötvös József 1843-ban Metternichhez két kéziratát juttatta el. Varga János pontosan megvilágítja Eötvösnek emez írásaiban fellelhető tévedéseit. Eötvös az ellenzékben maradva belülről óhajtott támogatást szerezni a centrális hatalom kiszélesítését tervező birodalmi kormányoknak, hogy azután a kormánnyal szoros együttműködésben megvalósíthassa a polgári reformokat. Elgondolásai megnyerték Metternich tetszését, és emez írásoknak is szerepük volt abban, hogy Metternich a centralistákra bízta a Pesti Hírlap irányítását. 1844. július 4-én Szalay László vette át Kossuthtól a lap szerkesztését. A Pesti Hírlap ezután nemcsak megyerendszer-ellenes cikkei miatt került szembe Deákkal, Kossuthtal és elvbarátaikkal, hanem a központi kormány megerősítésére irányuló tendenciája miatt is. A centralisták francia mintára képzelték el a polgári alkotmányos rendszert. Varga János arra is rávilágít, hogy a centralisták nem tájékoztatták a közvéleményt arról, hogy Kossuth és elvbarátai csupán a nem nemesekre is kiterjedő népképviselő megvalósulásáig akarták fenntartani a megyék utasítási jogát. A megyei visszaéléseket joggal bíráló cikkeik imént jelzett egyoldalúságukkal — közvetve — a kormány centralizáló törekvéseit segítették. Ma már ismert, hogy a centralisták nézetei más kérdésekben is egyeztek vagy közelítettek a birodalmi kormányéihoz. Eötvösök az 1843—1844. évi országgyűlés eredményeinek és az ezt követő eseményeknek ismeretében joggal kevesellhették a megyék súlyát az abszolutizmus támadásainak kivédésében. Úgy vélték: magától is megbukik az önkényuralmi rendszer. Terveiket csak a jövőre gondolva dolgozták ki, és akkor kívánták átültetni ezeket a gyakorlatba, amikor már létrejött Magyarországon a felelős polgári kormányzás, amelyben már nincs helye politikai jogkörű megyei autonómiának. A szerző nyomatékosan utal arra, hogy a centralisták vitathatatlan történelmi érdeme a parlamenti kormányrendszer felépítésének a részletes kidolgozása, aminek 1848 magyar forradalma látta hasznát. Varga János azonban arról sem feledkezik meg, hogy a centralisták akkor tették közzé terveiket, amikor az adminisztrátori rendszerrel kizárólag a megyék szállhattak szembe a siker reményében. Amikor tehát ebben az időpontban a visszasságokkal együtt a megyerendszert is támadván — akaratlanul bár — a kormány malmára hajtották a vizet, és zavart keltettek az amúgy is ingatag ellenzék soraiban, holott a kormány ellentámadása idején egységre lett volna a legnagyobb szükség. Másfél év elmúltával a centralisták észrevették ezt a fogyatékoságot, és 1846 óta — taktikai okokból —, ám elveik fenntartása mellett, nem bírálták a megyerendszert.

A szerző arra is figyelmeztet: a liberálisok joggal igényelték a középszintű igazgatás hatáskörét a megyének olyan ügyekben, amelyek intézésére a központi kormány nem lehetett képes. Ugyanakkor a liberálisok a központi és a középszintű igazgatás teljes összhangját követelték. Ezzel a koncepcióval kapcsolatban a szerző két kérdést vet föl: kié a tényleges hatalom és érvényesül-e a többség érdeke, akarata megyei szinten? Másik kérdés az, mi biztosítja, hogy a megyei többség alkotmányos jogai érvényesülnek a megyei szervezetben, és mi a biztosítéka annak, hogy a megyei többség ne gátolhassa meg a kormánynak az ország társadalma többségének javára hozott döntéseit? Az első kérdéskörre a liberálisok választ adtak. A második esetben elvileg helytálló elképzelésüket nem töltötték meg tartalommal — állapítja meg Varga János.

Az 1840-es években három koncepció vitázott egymással a megyék szerepéről, hol erősítve, hol gyengítve egymást (liberálisok, centralisták, újkonzervatívok). Hosszú távon az újkonzervatívok „modernizált” feudalizmus-elm gondolása nem hozhatott megoldást, mert a polgári fejlődés megállíthatatlan volt. Rövid távon azonban egyik alternatíva sem minősíthető illúzióknak. Az erőviszonyoktól függött, melyik valósul meg. 1848 magyar forradalma az „első menetben” a kossuthi megyekoncepció javára döntött — állapítja meg a szerző.

Külön kismonográfiát szánt Varga János az első magyar büntetőrendszer kialakításának és sorsfordulatainak.³ A szakirodalom már behatóan foglalkozott a tervezettel és a liberálisok ama törekvésével, hogy minden használható átvegyenek a korszerű, nyugati polgári büntetőjogi elméletekből. Ezekből csak azt vették át, amire már érettek voltak a feltételek Magyarországon, ám ezeket is a sajátos magyarországi viszonyoknak megfelelően. Erdemüknek megfelelően szól személy szerint a kódextervezet előkészítésében szerepet játszó liberálisokról. Varga János műve abban a tekintetben is előnyösen különbözik a korábbi szakirodalomtól, hogy az eddiginél is nagyobb súlyt helyez egyes liberálisok, így Deák és Bezerédy szerepére, valamint a Deák vezette albizottság munkájára. Újdonság az is, ami Karl Joseph Mittermayer heidelbergi professzor *közvetlen konzultatív segítségéről* olvasható a kötetben, mivel eddig a szakirodalom csupán Mittelmayer műveinek hatásáról adott számot.

Az 1839—1840. évi országgyűlés 45 tagú országos választmányt küldött ki új büntető-javító rendszer tervezetének elkészítésére. A választmány 1841. december 1-én kezdte el munkáját és a különvélemények végleges formába öntéséhez szükséges időt is figyelembe véve, 1843. március 15-én fejezte be. A feladat liberális szellemű megoldása eleve lehetetlen volt, mivel a választmányban a konzervatívok voltak többségben (27 fő). Majláth György országbíró 1842. január 2-án alválasztmányt jelölt ki, majd valamivel később két albizottságot is létrehozott. A kismonográfia pontosan ismerteti a liberálisok és a konzervatívok nézeteit. Tájékoztat arról, hogy mind a konzervatív tagok, mind a liberálisok csoportján belül nézetkülönbségek voltak. Ismerteti a Deák vezette albizottság munkamódszerét, az általa megfogalmazott és a plénum által módosított tervezetet, valamint a két front taktikai és stratégiai célját. Részletesen tárgyalja a Deák és elvbarátai által az egyéni és alkotmányos szabadságjogok védelmében megfogalmazott számos különvéleményt. Ennek elkészítését az indokolta, hogy a feudális abszolutista rendszer alapjait érintő javaslatokat részben már az albizottságban vagy az alválasztmányban, legtöbbjét azonban a konzervatív többség és a hozzájuk áttált liberálisok az országos választmányban leszavazták.

Valamennyi különvélemény közös — rejtett — vezérfonala: az államhatalom legfőbb biztosítóka a nemzet és a fejedelem együttes akaratát kifejező törvényhozás, amelyben a nemzet és a fejedelem egyesül. A törvényhozásnak elsőbbsége van a végrehajtó hatalommal, a kormánnyal szemben. A kormány nem a nemzetől független önálló, önmagáért vagy pusztán a fejedelemért való és kizárólag annak szuverén, korlátlan akaratát végrehajtó államhatalmi szerv, hanem olyan intézmény, amelynek rendeltetését az államhatalomban részes polgárok választotta törvényhozás szabja meg, törvényei útján az államhatalom illetékes szerveként. (Efelé mutat az a különvélemény, amely szerint a helytartótanács hatáskörének kijelölése az országgyűlés joga, valamint az, hogy a helytartótanács háromévenként kö-

teles számot adni az országgyűlésnek a törvényhatósági és a kerületi börtönökben uralkodó állapotokról.) Ettől már csak egy lépésnyire van az, hogy a helytartótanács az országgyűlésnek mindenben számadással tartozik. Deáknak és elvbarátainak a független, felelős, parlamenti kormányrendszer, mint végcél felé tett egyik fontos, kezdő lépésnek szánt az a javaslatuk, amely szerint a politikai elnyomás leghatékonyabb fegyvere, a politikai büntetőbíráskodás a fejedelem, illetve a kizárólag tőle függő kormányziszervek, hatóságok kezéből a liberális nemesség értelmezése szerinti nemzet képvisellete, az országgyűlés kezébe jusson, és ezen a téren is biztosítsák a kormány felelősségét az országgyűlésnek. Deák megállapítása szerint Magyarországon kormányfelelősség nem létezik, holott alkotmányos országban ez az alkotmány nélkülözhetetlen eleme. Deák látta, hogy az adott erőviszonyok között a kormány felelősségét csak fokozatosan és csakis a társadalomnak és jogi helyzetének megváltoztatása esetén és akkor lehetséges a gyakorlatba átültetni, ha a politikai hatalom birtokából a kiváltságos osztályok mellett az eddig jognélküli tömegek is részesülnek — a nyugaton általánosnál — kisebb cenzus alapján (évi 100 Ft jövedelem). Deákék különvéleményükkel ezen a területen próbálták megtörni a kiváltságosok monopóliumát. A büntető rendszer tervezete — következtet a szerző a Deák vezette albizottságnak a felségsértés és a hűtlenség értelmezéséről kialakított nézetei alapján — a nemzet és nem kizárólag a fejedelem érdekében készül. Ebből következően a nemzet érdeke az uralkodóé fölött van. A különvélemények közös alapállásának megfelelően a Deák vezette albizottság liberálisai a bűnök és büntetések kódextervezetében a felségsértés bűnei közé sorolták a „polgári” alkotmány megtámadását. Deákék a „polgári” szóval azt óhajtották kifejezésre juttatni, hogy — az ő értelmezésük szerinti — nemzet akarataból született alkotmányt a büntetőjog szabályaival hajlandók megvédeni, ámde a kívülről, erőszakkal a nemzetre kényszerített „alkotmányt” nem. A „polgári” szó mind a hűtlenség fogalmának meghatározásáról, mind annak büntetéséről szóló részben előfordul — a szerző megállapítása szerint — azzal a rejtett szándékkal, hogy már eleve védjék nem csupán a nemesi alkotmányt, hanem a liberálisok óhaja szerint létrehozandó valóban polgári alkotmányt is. A felségsértés és a hűtlenség fogalmának körülhatárolásával gondoskodni kívántak arról is, hogy a kódex ne tiltsa meg a liberális reformereknek a társadalmi viszonyok átalakítására vonatkozó tervek megfogalmazását. A hűtlenség fogalmának meghatározásával akarták védeni a nemzetet az abszolútizmus, a központi hatalom, a kormányhatóságok önkénye, törvény-sértései ellen.

Egyéni és nemzeti szabadság, az önrendelkezés kettőssége hatotta át a választmány liberális ellenzéki tagjainak a gondolkodását akkor, amikor azt a nézetet vallották magukénak, hogy a bírói hatalom teljes egészében a nemzetet illeti meg, vagyis a kormányziszerveknek nincs joguk beavatkozni az igazságszolgáltatásba — állapítja meg a szerző. A büntetőbíráskodásban az esküdtszék követelése többet jelent annál, amit a különvélemény kimondott. Ha ugyanis — érvel Varga János — kiszélesítik a választásra jogosultak körét, a végrehajtó hatalom sem szorítható sokáig ennél szűkebb körre. Ha törvény szentesíti a városokban a kétlépcsős választási rendszert, ugyanilyen úton megvalósítható a megye szerkezetének társadalmi átalakítása és meg-szervezhető lesz a jövőbeli joggyakorlata is.

A liberálisok síkraszálltak a bírói függetlenség, a bíró személyi önállósága mellett, mert ebben látták a polgári átalakulás alapelveinek érvényesü-

lését az igazságszolgáltatásban. A nép azonban az úrbériség megszüntetése előtt nem adhat független bírakat. 1840 és 1844 között pedig az úrbériség eltörlésére még csekély volt a remény — hangsúlyozza a szerző.

A liberálisok kétféle kompromisszum útján próbálták feloldani ezt az ellentmondást. Vagy engednek a teljes bírói függetlenség követelményéből, és a jobbágyot is részesítik a bírói hatalom gyakorlásának lehetőségében (ez volt Deák radikális nézete), vagy csupán a nép úrbéri kötelékektől már megszabadult vagy azoktól mentes rétegének juttatnak bíraskodási jogot (ez volt Kossuth mérsékeltebb ajánlása). Az ellenzék tagjainak többsége ingadozott a kétféle eshetőség között. Abban azonban egység uralkodott soraikban, hogy a bírói függetlenség törvénybe iktatását követelték, továbbá a társadalmi vonatkozások mellett a létező kormányhatalommal szemben is biztosítani akarták az egyén és a nemzet önrendelkezését. A feudalizmus korlátjait, a nemesi adómentesség kiváltságát óhajtották megingatni azáltal, hogy azon a véleményen voltak: a büntetőbíráskodás és a büntetésvégrehajtás költségeit mindenki viselje.

Varga János tárgyilagosan mutatja be az újkonzervatívok taktikáját és ama törekvését a büntetőeljárás kidolgozásával foglalkozó alválasztmányban — ahol előbb Dessewffy Aurél, majd halála után Zsedényi Eduard volt az elnök —, hogy nehezen kikezdzhető kompromisszumos reformmegoldást keressenek a liberális javaslatok ellensúlyozása végett úgy, hogy ennyivel a liberálisok többsége beérje, a radikálisok háttérbe szoruljanak, és ugyanakkor megóvják a feudális alapok lényegét is. A szerző nyomtatékosan rávilágít arra, hogy Dessewffy, majd Zsedényi több korszerű, esetenként nagy értékű új elemet kívánt beépíteni a büntetőkódexbe. A választmány plénuma többségi szavazattal olyan — a részletekben számos korszerű elemet tartalmazó — tervezetet fogadott el, amely, ha törvényerőre emelkedik, fordulatot hozhatott volna a magyarországi igazságszolgáltatásban, és egyes részleteinek gyakorlati alkalmazása révén a kódex a legkorszerűbb európai büntető rendszerek közé kerülhetett volna.

A szerző figyelmét nem kerülik el az ellenzék liberális, ámde ellentmondásos, nacionalizmustól áthatott és egyes kérdésekben pozitív tartalmú javaslatai. Így például az, hogy a határőrvidék lakói bűncselekmény esetén az új büntető törvénykönyvnek megfelelően kerüljenek bíróság elé. Deákék elképzelése szerint ez egy lépést jelentett volna a határőrvidék Magyarországhoz csatolása felé, mert egyszerre irányult az abszolutista centralizmus ellen a Hofkriegsrat illetékességi körének szűkebbre vonása révén, a Fiume felé tartó áruk forgalmát esetenként korlátozó határőrvidéki kerületi parancsnokok önkényes rendszabályai ellen és ugyanakkor — közvetve, objektíve — az egységes magyarországi belső piac létrejöttét is segíthette volna. A szerző nem mellőzi hallgatással a liberális nacionalizmus másik jellemzőjeként annak negatív elemeit sem. (Például a soha Magyarországhoz nem tartozó vinodoli kerület büntetőjogi szempontból Fiuméhez csatolása, továbbá az új büntető törvénykönyv hatályának kiterjesztése a határőrvidék nem magyar többségű lakosaira.)

A mű a valóságot tárja fel, amikor a szemben álló felek, sőt a liberálisok egymás közti — gyakran magas hőfokú — vitáit ismerteti, levelezések, rendőri jelentések alapján. Fontos újdonság az is, ami a kötetben a liberális és a konzervatív büntetőjogi elképzelések mögött rejlő, az államhatalom egészének polgári átalakulására, illetve, konzervatív részről a feudális ha-

talom lényegének megóvására irányuló törekvésekről és eme célok elérése végett elhatározott lépésekről olvasható.

A záró fejezet — kitekintés jelleggel — nyomon követi a kódextervezet útját az 1843—1844. évi országgyűlésen, majd Deák kísérletét 1848-ban a tervezet országgyűlési tárgyalatására, amire azonban a szabadságharc miatt nem kerülhetett sor.

Mindhárom írásmű elemzése, következtetései, kérdésfeltevési meggyőzhetik az olvasót arról, hogy Varga János sok újdonsággal gazdagítja ismereteinket, új nézőpontból közelít a felmerült kérdésekhez, és így maradandó értékű alkotásokkal gyarapítja történeti irodalmunkat.

MÉREI GYULA

1. Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek tlején. (Akadémiai.)

2. Megye és haladás a reformkor derekán (1840—1843). In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, Kaposvár.

3. Deák Ferenc és az első magyar polgári büntető rendszer tervezete. In: Zalai Gyűjtemény 15. sz. Zalaegerszeg.

Egy, a „gyógyíthatatlan magányosok” közül

ANTALFFY GYÖRGY SZALAY LÁSZLÓ-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Magyarországon a múlt század hajnalán nagy álmokkal és hitekkel indult egy, a történelem formálására vállalkozó nemzedék. A változás, a reformok szüregségességét hirdették minden téren, Ady szavaival „Európára készülve”, európai mércét állítva. Gondolkozásuknak voltak hagyományai, s élnek szellemüknek követői ma is. Halász Gábornak a címben is idézett szavai szerint „gyógyíthatatlan magányosok” voltak. Ők voltak az első magyar reformnemzedék. Többükről monográfiák láttak napvilágot, tevékenységüket összegező művek értékelték. Megítélésükről, ellentéteikről most is tudományos vagy publicisztikai viták folynak. E kérdések kapcsán Szalay László személye rendre és kikerülhetetlenül felbukkan. Alakjának teljességre törekvő bemutatása azonban — talán érthetően — mindeddig váratott magára. Antalffy Györgynek nemrég — kár, hogy viszonylag kis példányszámban — megjelent munkáját ezért is fogadta nagy figyelemmel a szakmai közönség.

Szalay nem érzett népszerű indítást. Önmagát „... a magányos falai között munkáló tudós” szavakkal jellemezte. Európéerként élt a reformkori Magyarországon. Mikor hazaszeretete, intellektuális elhivatottsága politikai cselekvésre kötelezte, akkor is megmaradt az elsősorban önmagával vívódó gondolkodónak, olyannak, aki nem, személyét, de a tettként értékelt művét óhajtott megismertetni. Talán ez a magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy nemzeti gondolkodásunknak hosszú időn át a perifériájára került. Pedig valójában egyénisége, sokrétű életműve — ha áttételekkel is — folyamatosan hatott. Összegező, távlatkereső időszakokban előremutató hagyományért szívesen fordultak művéhez. Hatvány Lajos például 1934-ben így írt: „S ami éppenséggel